

ТЕГИ СЫН АТООЧ, САН АТООЧКО ТИЕШЕЛҮҮ БОЛГОН ФУНКЦИОНАЛДЫК БӨЛҮКЧӨЛӨР

Аннотация: Бул макалада сын атооч жана сан атоочтон келип чыккан жалгыз, жеке, жалаң, бир бөлүкчөлөрү жөнүндө сөз болот. Түрк тилдеринин грамматикаларында булардын ар бири алда качан эле функционалдык бөлүкчө катары кабылданып келсе, бүгүнкү күнгө чейин кыргыз тилинин грамматикаларында жалаң сөзүнөн башкасы бөлүкчө катары эсепке алынбай келет. Ошондуктан кыргыз тилинин факты-материалдарынын негизинде бул тилдик бирдиктердин ар биринин бөлүкчөлүк касиет-милдети жана семантикасы жөнүндө сөз жүрмөкчү.

Түйүндүү сөздөр: жалгыз, жеке, жалаң, бир бөлүкчөлөрү; сын атооч, сан атооч, функционалдык бөлүкчөлөр, бөлүкчөнүн мааниси.

Аннотация: В данной статье речь пойдет о таких частицах, как жалгыз, жеке, жалаң, бир, произошедшие от имен прилагательных и числительных. В грамматиках различных тюркских языков каждое из вышеперечисленных слов с давних времен признается как функциональная частица, тогда как в грамматике кыргызского языка эти слова до сих пор абсолютно не считаются частицами, кроме слова жалаң. Учитывая это обстоятельство, в статье на основе фактических материалов кыргызского языка представлены функции этих единиц в качестве функциональных частиц, а также описана их семантика.

Ключевые слова: частицы жалгыз, жеке, жалаң, бир; имя существительное, имя числительное, функциональные частицы, семантика частиц.

Abstract: This article describes the particles jalgyz, jeke, jalang, bir, originated from the adjectives and numerals. The grammars of different Turkic languages recognized each of the above-listed word as a functional particle since the ancient times, whereas the grammar of the Kyrgyz language does consider them as functional particles, except the word jalang. Thus, based on the actual materials of the Kyrgyz language, the article presents the functions of these linguistic units as functional particles, as well as it describes their semantics.

Key words: particles jalgyz, jeke, jalang, bir; noun, numeral, functional particles, semantics of particles.

Кыргыз тилинде чыгыш теги боюнча сын атоочтон пайда болгон бөлүкчөлөргө жалаң, жалгыз, жеке деген синонимдеш сөздөрдү, сан атоочтон жаралган бөлүкчөгө жалгыз гана бир сөзүн ыйгарууга болот. Бул сөздөрдүн ичинен жалаң сөзү гана кыргыз тил илиминде өткөн кылымдын 60-жылдарынан бери өзүнүн баштапкы сын атоочтук маанисинен тышкары кызматчылык (бөлүкчөлүк) мааниде колдонулары кыргыз тилинин грамматикаларында белгиленип келсе (КТГ, 1964, 351-366; Давлетов, Кудайбергенов, 1980, 223-227 ж.б.), жалгыз, жеке жана бир сөздөрүндө ушундай эле кызматчылык (бөлүкчөлүк) маанилер болушу мүмкүн экени көз жаздымда калып келет. Антип айтып жатканыбыздын себеби көпчүлүк түрк тилдеринде мындан бир кылымга жакын мезгилде эле жалгыз, бир айрым түрк тилдеринде жеке сөздөрүнүн негизги толук лексикалык маанисинен тышкары кызматчылык, тактап айтканда, бөлүкчөлүк маанилери бар экени ал тилдердин факты-материалдарынын негизинде белгиленип келет. Ал эмес «Древнетюркский словарь» (-Л., 1969) жалгыз сөзү-

нүн нукура сын атоочтук маанисинен тышкары бөлүкчөлүк мааниси орун алары байыркы жазма эстеликтердин мисалында белгиленген. Эң кызыгы, бул сөз жазма эстеликтерде он түрдүү тыбыштык турпаттарда кезигери да маалым болду. Алар: йалаңуз, йалыңуз, йалыңус, йалңуз, йалнус, йалнуз, йалнус, йануз, йалгуз, жалгуз (ДТС, 1969, 227, 229). Мына ушул он түрдүү тыбыштык варианттардын ичинен ДТСте үчөө бөлүкчөлүк милдет да аткара алат деп тастыкталган. Алар: йалаңуз, йалңус, йануз. Ал эми калганы баштапкы өзүнүн сын атоочтук милдетинде колдонуларын ушул эле эмгектен көрүүгө болот.

Жалгыз сөзүнүн байыркы түрк жазма эстеликтеридеги кызматчылык милдети жөнүндө өз учурунда белгилүү түрколог С.Е. Малов да белгилеп өткөн. Ал jalnus тыбыштык турпаттагы сөздү көрсөтүп, «один, только» деген семантиканы туюнтарын билдирет (Малов, 1951, 384). Г.Айдаров болсо байыркы орхон жазуусунун тилин изилдеп жатып, йалнус– «один, только лишь» деген маанидеги чектегич бөлүкчө экенин белгилейт (Айдаров, 1971, 237).

Бөлүкчөлүк мааниде жалгыз сөзү бир катар түрк тилинде орун алган. Маселен, азербайжан тилинде **жалгыз** турпатында кезигип, чектегич бөлүкчө катары (Кулиева, 1980, 118), ошондой эле баса белгилегич (орус.: исключительно-выделительная) бөлүкчө катары сыпатталат (ГАЗЯ, 1971, 181-182). Бул бөлүкчөнүн кийинки мааниси аркылуу нерсе, көрүнүш, белги, сапат баса белгиленип, өзгөчөлөнүп көрсөтүлүшү мүмкүн экени, сүйлөм контекстине жараша анын кээде чектөө мааниси, кээде күчөтүү мааниси басымдуу болушу мүмкүн экени айрым эмгектерде белгиленет. (Караңыз: ГАЗЯ, 1971, 181-182). Маселен: Жалгыз карвансарай ағзында ғалмағал вар иди. Только у ворот караван сарая был переполох. Бул сүйдөмдө чектегич маани басымдуу болгону айтылат (Ошондо).

Өзбек тилинде болсо аталган сөз **ёлгиз** формасында өткөн кылымдын 50-жылдарында эле ажыраткыч жана чектегич бөлүкчөлөр разряддарында берилип келген (ХЗУ, 1967, 490-494). Кийинчерээк бул тилде бөлүкчөлөр О.Базаров тарабынан өз алдынча кызматчы сөз түркүмдөрүнүн бири катарында атайын илимий иликтөөгө алынат. Ал **ёлгиз** сөзү кызматчылык мааниде келгенде кандайдыр бир деңгээлде өзүнүн баштапкы сын атоочтук маанисин сактап, сүйлөм контекстинде чектегич бөлүкчөлүк мааниде келиши мүмкүндүгүн төмөнкүдөй сүйлөм менен бышыктайт: Ёлгиз мен эмас редакциядаги хамма ёшлар бу түгрида пичингги килишарди. В этом сделали упрек не только я, но и вся молодежь редакции (Базаров, 1982, 156).

Бул бөлүкчө түркмөн тилинде **ялгыз** тыбыштык турпатында орун алган. Аталган тилде мунун **еке** (кырг.: **жеке** -А.К.) деген синоними бар экени белгиленип, сүйлөмдө баса белгилөө жана чектөө маанилерин туюнтары айтылат (СРТЯ, 1964, 270-279). Негизинен **жалгыз** бөлүкчөсүнүн түрк тилдеринде чектегич мааниси басымдуу экени айтылып келсе, Н.А.Баскаков каракалпак тилиндеги **джалгыз** тыбыштык турпаттагы бөлүкчөдөн күчөтүү маанисин көрөт. Бул маани **гана** бөлүкчөсү менен айкашып келгенде даана байкаларын белгилейт (Баскаков, 1952, 477-478).

Жалгыз бөлүкчөсүндө жана анын **жалаң**, **жеке** синонимдеринде чектегич мааниден сырткары күчөткүч маани да көп учурда байкалып тургандыктан, бул сөздөрдө басымдуу болгон негизги маани кайсы болду экен деген адилет суроо туулат. Аны тактоо үчүн бул сөздөрдүн ар биринин сөздүктөгү семантикасына назар салалы. Котормо сөздүктө **жалгыз**, **жалаң** сөздөрүнүн экиден мааниси берилген: **жалгыз** – единственный, одинокий (КРСл, 1965, 221), **жалаң** – только, исключительно (Ошондо, 220). Мындай шартта окумуштуу К.Е.Майтинскаянын бул маселе боюнча оюн туура деп эсептөөгө болот. Ал фин-угор тилдериндеги чектегич бөлүкчөлөрдүн генезисин изилдеп жатып, мындай деген: “Путь образования слов-источников подобной семантики вполне логичен, поскольку они сами по себе выражают подходящие значения: ограниченность в количестве (у слов со значениями “один”, “единственный”) или ограниченность в наличии чего-либо, например, растительности (у слов со значениями “пустой”, “голый”) (Майтинская, 1982, 124).

Кыргыз тилиндеги факты-материалдарды анализдей келгенде деле **жалгыз**, **жалаң**, **жеке** бөлүкчөлөрүнүн көпчүлүк сүйлөм контекстериндеги басым-

дуу мааниси чектегич маани экенин байкоого болот. Бирок кээде контекстке жараша кошумча маани иретинде күчөтүү, баса белгилөө сыяктуу семантикалар да бир эле мезгилде коштолуп жүргөнүн көрүүгө болот. Бул бөлүкчөлөрдүн чектегич маанисинин чын эле басымдуу экени алар катышкан сүйлөмдөрдү орусчага которгон учурда да билүүгө болот. Себеби алар көбүнчө **только, только лишь** деген орус тилиндеги чектөө маанисиндеги бөлүкчөлөр менен которулат.

Кыргыз тилинде бул функционалдык бөлүкчөлөр төмөнкүдөй кошумча маанилерди туюнтуу максатында колдонулат: 1) Атооч сөздөргө (зат атооч, сын атооч, ат атоочторго) карата препозицияда орун алуу менен, сүйлөмгө чектегич маани менен катар күчөтүү маанисин тартуулайт. (Орусча айтканда, ограничительно-усилительные оттенки – А.К.). Мындай учурда жекелик сандагы да, көптүк сандагы да атооч сөздөр менен айкалыша берет: Элдин баары болбосо, **жалгыз** сенин колундан эчтеме келбейт (Т.А.). ...Багдагүлүмдү мына минтип бейиттен оолак ай-талаага **жалгыз** өзүм коюп отурам! (Т.А.). **Жеке** сен деп жүрүп мен ушул абалга кабылдым (оозеки кептен). Мындай маселеде **жеке** биздин компетенциябыз жетишсиздик кылат (“КМ”). ...адам баласынын турмушу **жалаң** алдоодон, калп айтуудан... турабы? (Т.А.). ...Эмне үчүн бардыгын **жалаң** мектептен, **жалаң** мугалимдерден талап кылабыз. Таасын тарбия **жалаң** мектептин милдетиби? (“КМ”). Кетсин үйдө баатыр, жоодо жоктор, жолун тоспогула, **жалаң** туруктуулар калып, катарыңар буралган темирдей чыйралат (Т.К.). Бул ишке баары киришүү керек, **жалгыз** жаштардын эмгеги аздык кылат (“КМ”). Бул бөлүкчөлөр кээде сүйлөмдө **гана**, элчектегич бөлүкчөлөрү менен да айкалыша келип колдонулат. Мындай учурда сүйлөм контекстиндеги чектегич маани мурдагыдан да күчөтүлөт: Бул сөздү эл жапырт колдоду. **Жалгыз гана** Айтынай Сулайманова өтө кыжалат болгондой эрдин тиштенип кызара түштү (Ч.А.). Бул дүйнөдө менин жек көргөнүм, менин элдешпес душманым **жалгыз гана** оору... (Т.А.). А балким мен тартып жүргөн азап **жалаң гана** ичтеги чыр эмес экенин Асел билсе, жооп талап кылып көгөрөт беле?... (Ч.А.). Чындыкты айтуу укугун **жалаң эле** өзү-бүзгө энчилеп албообуз керек (“КМ”). Азыр **жалгыз** эле бир инсандын кызыкчылыгы деп карап отуруу туура эмес (Б.У.).

Айрым сүйлөмдөрдө бул бөлүкчөлөрдүн арасынан сөздөр, сөз айкаштары да орун алып калышы толук ыктымал. Мындай учурда да сүйлөмгө чектөө мааниси менен катар күчөтүү мааниси кошумчаланат: Баарында тең тыгылыш: метро, автобустар, троллейбустар, трамвайлар. **Жалаң** Москвада **гана** эмес, бардык башка жерлерде да (“КМ”). **Жалгыз** Нүзүп өзү **гана** такыр унута албады, көксөдү, күттү (Т.К.).

Демек, **жалгыз**, **жалаң**, **жеке** бөлүкчөлөрү сүйлөмдө кандай формадагы сөздөр менен, тактап айтканда, жекелик сандагы же көптүк сандагы сөздөр менен, же башка бөлүкчөлөр менен жанаша келип колдонулабы, ар бир учурда чектегич маанисинин басымдуу болуп турганын баамдоого болот. Бирок бул сүйлөмдөрдөн кандайдыр бир деңгээлде, Н.А.Баскаков сыяктуу бараандуу окумуштуулар белгилегендей, күчөтүү маанисин да туюуга болот. Бөлүкчөлөрдөгү ушу сыяктуу өзгөчөлүктөр негизинен алардын табия-

ты менен тыгыз байланыштуу экенин өз мезгилинде түрколог-окумуштуу А.Т.Кайдаров да белгилеген (Кайдаров, 1968, 247-256). Эми **бир** функционалдык бөлүкчөсүнө токтолсок. Бул бөлүкчөнүн **жалаң, жалгыз, жекесинонимдеш** бөлүкчөлөрү менен семантикалык жактан жакындыкты түзгөн чектегич мааниси да бар болгондуктан, ошондой эле кээ бир сүйлөм контекстинде жогорку бөлүкчөлөрдү толук алмаштырууга да жөндөмдүүлүгүнөн улам салыштыруу иретинде бул тилдик элемент жөнүндө да сөз кылмакчыбыз. Мындан тышкары **бир** сөзүнүн бөлүкчөлүк мааниси кыргыз грамматикаларында бүгүнкү күнгө чейин белгиленбей келиши да, бул тилдик элемент жөнүндө сөз кылууга түрткү берди.

Түркологияда **бир** сөзү бөлүкчөлүк милдетте азербайжан тилинде кеңири изилденгенин байкоого болот. Анын негизги себеби өткөн кылымдын 50-жылдарынан тартып эле бул сөз бөлүкчөлүк кызмат аткарыуу тууралуу ошол мезгилдеги бөлүкчөлөргө арналган илимий иликтөөдө кабар берилет (Абдуллаев, 1958, 37-44). Андан кийин Р.И.Кулиева тарабынан бөлүкчөлөр атайын илимий анализге алынып, натыйжада башка бөлүкчөлөр менен катар, **бир** бөлүкчөсүнүн да ар түрдүү семантикалары аныкталган. Аталган тилде бул бөлүкчө сүйлөм контекстине жараша жек көрүү, таң калуу, каалоо, өтүнүч, бир нерсени баса белгилөө сыяктуу милдеттерди аткарыуу белгиленет (Кулиева, 1980, 120).

Бөлүкчөлүк милдетте **бир** сөзү өзбек тилинде да кезигет. Сүйлөм контекстине жараша ар түрдүү маани туюнтууга жөндөмдүүлүгү бул тилде анын ар кандай аталыштарын жараткан. Ошентип, өзбек тилиндеги бөлүкчөлөрдү илимий анализге алган окумуштуу О. Базаров **бир** сөзүнөн белгисиздикти туюнткан бөлүкчө-сан атооч (орус.: частица-числительное неизвестности), чектегич бөлүкчө-сан атооч (орус.: частица-числительное ограничения), кыймылдын бир ирет кайталанышын билдирген бөлүкчө-тактооч (орус.: частица-наречие однократности действия) сыяктуу маанилерди көрө алган (Базаров, 1982, 156-158).

Мындан тышкары Н.К.Дмитриев, С.А.Соколов сыяктуу түркологдор да **бир** сөзүндө бөлүкчөлүк түрдүү маанилердин бар экенин байкашкан (Дмитриев, 1961, 31; Соколов, 1971, 286-289).

Кыргыз тилинде болсо **бир** сөзүнүн бөлүкчөлүк милдети биз тарабынан (Карымшакова, 1998, 118-120) атайын илимий-изилдөөбүздө аныкталып көрсөтүлгөнү менен, бүгүнкү күнгө чейин кыргыз грамматикаларына ал киргизилбей келет. Бирок өз мезгилинде сан атоочторду изилдеп жатып Н.Чечейбаева, **бир** сөзү баштапкы нукура сан атоочтук милдетинен тышкары өзүнүн алдындагы сөздү күчөтүп көрсөтүү, аны башка сөздөрдөн бөлүп көрсөтүү жөндөмдүүлүгү бар экенин байкап, төмөндөгүдөй мисалдарды келтирген: Ал ушундай **бир** кызык киши (“КМ”). Айран ичпесе да, тек ушул отуруштун өзү Маматка **бир** сонун көрүнөт (К.К.). Бөкөндүн **бир** ишенгени, Чотурум өзүңсүн (Т.С.). (Чечейбаева, 1978, 41). Ошондой болсо да ал мындай өзгөчөлүк кызматчы сөздөргө мүнөздүү экенин аныктап-тактап көрсөтө алган эмес. Ошондуктан ал бул мисалдардан **бир** сөзүнүн мааниси десемантизациялануунун натыйжасында сан атоочтон функционалдык бөлүкчөлөр разрядына өткөнүн белгилей алган эмес.

Кыргыз тилинде **бир** сан атоочу бөлүкчөлүк милдетте келгенде негизинен күчөтүү, күмөн маанисин туюнтуу үчүн колдонулат. Карапайым оозеки кепке мүнөздүү сүйлөмдөрдө анын чектегич мааниси да кеңири орун алат. Бул бөлүкчөнүн күчөтүү мааниси ал сын атооч жана этиш сөздөр менен айкалышып келген учурда даана байкалат: Караса **бир** укмуш! Балык кейпиндеги жылаңач аял (Ч.А.). ... ал дайыма жаркырап көз кубантып турууга жаралган **бир** көркөм жан эле (Т.К.). Ашым **бир** таң болду, **бир** уялды, күлөйүн деди күлкүсү окшобой койду (Т.К.). Сенин дегеле **бир** кабагың ачылабы, жарыктык?! (оозеки кептен).

Бул бөлүкчө зат атооч, сан атооч сөздөрдүн алдында орун алуу менен аларга күмөн, божомол, белгисиздик маанилерин тартуулайт. Мындай маани өзгөчө карапайым оозеки кепте даана байкалат. Ошондой эле көркөм чыгармаларда каармандын кебинде да орун алат: Кыйын болсо **бир** он күндүк суук калды (оозеки кептен). Малчылар тоодон **бир** жети күн, он күн аралыгында жакага кайтып калышат (оозеки кептен). Ошол учурда бизди кандай күч бийлеп, жүрөгүбүздө кандай асыл сезимдер ачылганын айта албайм – укмуштуу **бир** сүйүнүч, жан эриткен мээрим, эзеркеген ый баарыбызды тең алып учту (Ч.А.). Мен ким элем? Каңгып жүргөн **бир** шопур (Ч.А.). –Айланайын, баатыр, асте кыл .. -деп, сакалы белине түшкөн **бир** кары адам келип, Нүзүптүн тизгинине жабышты (Т.К.).

Жогорудагы айрым сүйлөмдөрдөн байкалып тургандай, **бир** сөзү функционалдык бөлүкчөлөрдүн катарында болгондуктан, анын бөлүкчөлүк маанисинен тышкары баштапкы сан атоочтук мааниси да кээде туюлуп турат.

Бир бөлүкчөсү сүйлөмгө кооздук, көркөмдүк жаратуучу эмоция-экспрессия тартуулоо үчүн стилдик максатта да колдонулат. Натыйжада каармандын айтайын деген ою уккулуктуу, жагымдуу, жеткиликтүү мүнөзгө ээ болот: Берки күчүгүм, Жайнак болсо өтө **бир** шайыр, ачык-айрым жигит болуп өстү (Ч.А.). Кудай ай, Темике түгөнгүрдүн колу ушундай **бир** жумшак экен... (Т.К.). Жеңишбек. И – и, тиги ... атам болуп бристанга барсак, эл э-эң эле **бир** көп экен... (Б.Ж.). Абдан **бир** ажайып сулуулукту кыргыз жеринен гана кезиктире аласын (оозеки кептен). Бул сүйлөмдөрдөн **бир** сөзүнүн бөлүкчөлүк маанисинин басымдуу болуп, сан атоочтук маанисинин жокко чыгып калганын көрүүгө болот. Демек, функционалдык милдетте келген бир бөлүкчөсүнүн семантикасында сүйлөм контекстине жараша бирде бөлүкчөлүк маани менен катар сан атоочтук маани чогуу жүрсө (тээ баштапкы сүйлөмдөргө назар салыңыз), бирде бөлүкчөлүк маани гана басымдуу болуп, сан атоочтук маани жоголгонун да байкоого болот (жогорудагы сүйлөмдөрдү караңыз). Мындай өзгөчөлүк кызматчы сөз түркүмдөрүнүн баарына эле мүнөздүү көнүнүш деп эсептөөгө болот. Себеби алар негизинен ушундай жолдорду басып өтүү менен, биротоло кызматчы сөздөрдүн катарын толуктайт. Сейрек болсо да **бир** бөлүкчөсү сан атоочтордун арасынан орун алып, тиешелүү болгон сөзүнө күчөтүү, баса белгилөө маанисин кийирет: Апа, миң **бир** эки апа десем да, кадырыңа жетер белем... (Ч.А.). Бул сүйлөмдө жогорку маанилерден тышкары көп ирет деген түшүнүктү туюнтуу үчүн да **бир** сөзү колдонулду.

Бир бөлүкчөсү кепке чектөө маанисин кийирүү үчүн да колдонулат. Мындай учурда ал көбүнчө **гана** чектегич бөлүкчөсү менен жанаша келип, **жалаң, жалгыз, жеке** бөлүкчөлөрүнүн бирине (кээде баарына) синонимдик катышта колдонулуп калат: Менин бул жашоодогу **бир гана (жалгыз гана, жеке гана)** тилегим – эл-журтумдун аманчылыгы (“Тамчы газ.”). Кыйынчылык **бир гана (жалаң гана, жеке гана, жалгыз гана)** биздин башыбызга түшкөн мүшкүл иш эмес (оозеки кептен). Өмүрүмдөгү бактылуу учурлар **бир гана (жалгыз гана, жалаң гана, жеке гана)** сени менен өтсө деп тилеп келгем (“Тамчы” газ.). Элдин баары жапырт колдобосо, **бир (жалгыз, жеке)** сенин аракетинден көп деле майнап чыкпайт (оозеки кептен). Мындан тышкары **бир** бөлүкчөсү айрым учурда ыр саптарындагы рифманы толтуруу максатында да колдонулат: Айчүрөк: Сынап **бир** (а) сынап көп айтса, баатыр, Сыртыңды салып (ой) каласың (Ж.Б.). Шылтоолоп элди кырбасын. Күнөөкөр болсун **бир** башым (А.Т.). Мындай өзгөчөлүк **эми** функционалдык бөлүкчөсүнө да мүнөздүү: Манастын кыйын экенин Байкап **эми** билди **эми**. Сөз айтпастан абакең Мыйыгынан күлдү **эми** (“Манас”).

Адабияттар:

1. Абдуллаев Э.З. Муасир Азербайжан дилиндэки эдатлар таггында. –Азербайжан мактаби. -1958, № 1, 37-44-б.
2. Айдаров Г. Язык орхонских памятников древнетюркской письменности VIII века. –Алма-Ата: Наука, 1971.
3. Базаров О. Частицы в узбекском языке: Дис. ... канд. филол. наук. –М., 1967.
4. Баскаков Н.А. Каракалпакский язык: Фонетика и морфология. Кн. II, ч. 1. –М.: Изд-во АН СССР, 1952.

5. ГАЗЯ – Грамматика азербайджанского языка. –Баку: ЭЛМ, 1971.
6. Давлетов С. Кудайбергенов С. Азыркы кыргыз тили: морфология. –Ф.: Мектеп, 1980.
7. Дмитриев Н.К. Детали простого предложения. // Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков. Ч.1. –М., 1961, с. 31.
8. ДТС – Древнетюркский словарь. –Л.: Наука, 1969
9. Кайдаров А.Т. Частицы как стилистическое средство выражения экспрессивно-эмоциональных оттенков речи в уйгурском литературном языке. / В кн.: Развитие стилистических систем литературных языков народов СССР. –Ашхабад, 1968, с. 247-256.
10. Карымшакова А.Т. Частицы в современном кыргызском языке. –Б.: Мектеп, 1998, с. 118-124.
11. КРСл –Киргизско-русский словарь. / Сост. К.К.Юдахин. –М.: Советская энциклопедия, 1965.
12. КТГ – Кыргыз тилинин грамматикасы. Морфология. / Ред. Орузбаева Б.Ө., Кудайбергенов С. –Фрунзе: Кыргызокуупедмамбас, 1964.
13. Кулиева Р.И. Частицы в современном азербайджанском языке: Дис. ... канд. филол. наук. –Баку, 1980.
14. Майтинская К.А. Служебные слова в финно-угорских языках. –М.: Наука, 1982.
15. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. –М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1951.
16. СГРТЯ – Сравнительная грамматика русского и туркменского языков: Фонетика и морфология. Ч.1. / Под ред. Н.А. Баскакова. –Ашхабад: Туркменское изд-во, 1964.
17. Соколов С.А. Функционально-семантический анализ слова *bir* и его производных в турецком языке. // Тюркская лексикология и лексикография. –М., 1971.
18. ХЗЎ – Хозирги замон ўзбек тили: лексикология, фонетика, графика, орфография, морфология. –Тошкент, 1967
19. Чечейбаева Н. Кыргыз тилиндеги сан атоочтор. –Ф.: Илим, 1978.